

Kriminaalipolitiikka- ja rikosoikeusosasto

11.12.2019

Hallitusneuvos Paulina Tallroth
Erityisasiantuntija Tuuli Herlin
Erityisasiantuntija Anne Kohvakka

ELINKAUTISVANKEJA KOSKEVA LAINSÄÄDÄNTÖ JA VAPAUTTAMISMENETTELYN KEHITTÄMISTARPEET

1 Johdanto

Vankeuteen voidaan tuomita joko määrääjäksi tai elinkaudeksi. Elinkautinen vankeusrangaistus on ankarin Suomen oikeusjärjestelmään sisältyvä rangaistus.

Arviomuistio liittyy pääministeri Sanna Marinin ja aikaisemmin pääministeri Antti Rinteen hallitusohjelman kirjaukseen, jonka mukaan vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapautumisen edellytyksiä arvioidaan perusteellisesti. Vaarallisimmat väkivaltarikolliset voidaan tuomita myös muuhun rangaistukseen kuin elinkautiseen vankeusrangaistukseen. Tässä muistiossa keskitytään kuitenkin vain elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittuihin henkilöihin, sillä elinkautinen vankeusrangaistus tuomiona osoittaa, että he ovat tehneet ainakin yhden erittäin vakavan rikoksen. Elinkautisvankien vapauttamismenettely on ajoittain esillä myös julkisessa keskustelussa.

Tässä arviomuistiossa kuvataan ja arvioidaan voimassa olevaa elinkautisvankeja koskevaa lainsäädäntöä, elinkautisvankien vapauttamiskäytäntöä sekä tarkastellaan myös elinkautisvankeja koskevia kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden vaatimuksia suhteessa Suomen lainsäädäntöön ja elinkautista vankeusrangaistusta kansainvälisesti sekä Pohjoismaissa.

Muistiossa käsitellään myös syyntakeisuutta rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä samoin kuin mielentilatutkimuksia ja tahdosta riippumatonta psykiatrista hoitoa, koska tekijän psyykkisen tilan vaikutusta tekoon on usein arvioitava juuri vakavissa väkivaltarikoksissa. Edelleen käsitellään elinkautisvankien vapautumisen jälkeisiä hoitojatkumia.

Arviomuistion jokaisen luvun lopussa esitetään oikeusministeriön virkamiesnäkemys elinkautisvankeja koskevan sääntelyn tai käytännön muutostarpeista ja viimeisessä luvussa virkamiesehdotukset jatkotoimenpiteiksi.

1.1 Elinkautisvankien lukumäärän kehitys

Henkirikosten lukumäärä on pitkällä aikavälillä laskenut, mutta elinkautisvankien määrä on viime vuosikymmeninä moninkertaistunut. Vuosien 1970 ja 2014 välillä elinkautista suorittavien vankien määrä nousi yhdeksänkertaiseksi, vaikka vankien kokonaismäärä laski samaan aikaan selvästi. Viime vuosina elinkautista suorittavien määrä on tasaantunut noin 200 vankiin¹.

Taulukko: Elinkautisvankien lukumäärä vuoden alussa vuosina 2009–2019 sekä vuoden aikana alkaneet elinkautisrangaistukset, vapautuneet elinkautisvangit ja suoritettujen rangaistusten keskipituus vuosina 2009–2018²

Vuosi	Elinkautisvankien lukumäärä vuoden alussa	Vuoden aikana alkaneet elinkautisrangaistukset	Vapautuneet elinkautisvangit	Vuoden aikana vapautuneiden elinkautisvankien suorittaman rangaistuksen keskipituus (v)
2009	151	13	8	14,3
2010	157	14	6	14,5
2011	164	15	2	15,0
2012	175	27	3	22,4
2013	200	14	6	13,6
2014	208	9	12	14,4
2015	203	15	16	13,8
2016	202	12	13	14,0
2017	200	12	15	14,6
2018	195	9	16	14,5
2019	187			

Elinkautisvankien määrän kasvuun ovat vaikuttaneet muun muassa syyntakeisuuden määritelmää ja rangaistuksen mittaamista koskevat lainsäädännön muutokset. Vuonna 2004 voimaan tulleella rikoslain 3 luvun 4 §:n muutoksella selvennettiin kieliänsultaan vanhahtavia ja jossain määrin tulkinvaraisia syyntakeettomuuden kriteerejä. Samassa yhteydessä toteutettiin myös rikoslain 6 luvun 8 §:n muutos, joka mahdollisti alentuneesti syyntakeiseksi todetun henkilön tuomitsemisen täyteen rangaistukseen. Alentuneesti syyntakeinen rikoksenteikijä tuomittiin ennen uudistusta aina lievennetyn rangaistusasteikon mukaan, joten murhastakin tuomittiin määräaikaiseen vankeusrangaistukseen.

Myös mielentilatutkimuksissa tapahtunut kehitys on vaikuttanut elinkautisvankien lukumäärään: nykyään yli puolessa mielentilalausunnoista tutkittavan katsotaan tehneen rikoksensa täydessä ymmärryksessä, kun vastaava osuus vuonna 1980 oli 14,5 prosenttia ja 31 prosenttia vuonna 1990. Lausunnoissa tapahtuneen muutoksen aiheuttajana on pidetty muun muassa entistä parempia tutkimusmenetelmiä. Mielentilatutkimuksia myös tehdään entistä vähemmän. Asiaa käsitellään tarkemmin muistion jaksossa 4.2.

Vaikuttaa siltä, että alun perin poikkeustapauksiin tarkoitettua mahdollisuutta täyden rangaistuksen tuomitsemiseen alentuneesti syyntakeiselle rikoksenteikijälle on sovellettu laajasti nimenomaan

¹ Marjatta Kaijalainen: Elinkautisvangit 1980-2013 ja heidän uusintarikollisuutensa, Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 5/2014.

² Lähde: Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2018, taulukko 12.

murhatuomioissa. Seurauksena on ollut tuomioiden ankaroituminen ja elinkautisvankien lukumäärän voimakas kasvu.

Osa nykyään elinkautista suorittavista vangeista olisi siis ennen syyntakeisuuden arviointia koskevia lainsäädännön ja käytännön muutoksia mahdollisesti katsottu syyntakeettomiksi ja määrätty tahdosta riippumattomaan hoitoon, osa olisi alentuneesti syyntakeisina tuomittu määräaikaiseen vankeuteen.

Elinkautisvankien määrään on vaikuttanut myös elinkautisen vankeusrangaistuksen tosiasiallinen piteneminen. Elinkautisen vankeuden kesto on nykyään keskimäärin 14,5 vuotta, kun se vielä 1990-luvulla oli noin 10 vuotta.

2 Elinkautisvankeja koskeva lainsäädäntö, vapauttamisharkinta ja käytäntö

Elinkautisesta vankeudesta säädetään rikoslaisissa (39/1889) ja elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa (781/2005). Rikoslakiin sisältyy useita rangaistussäännöksiä, joiden perusteella rikoksentehtyjä voidaan tuomita elinkautiseen vankeuteen. Käytännössä kaikki elinkautista vankeusrangaistusta suorittavat on kuitenkin yhtä joukkotuhonnasta annettua tuomiota lukuun ottamatta tuomittu murhasta. Elinkautisvankeja oli 16.11.2019 yhteensä 182.

Koska alle 18-vuotiaana tehtyyn rikokseen sovelletaan lievennettyä rangaistusasteikkoa, kaikki elinkautisvangit ovat täysi-ikäisiä. Asteikon lieventäminen merkitsee sitä, että elinkautisen vankeuden sijasta tuomitaan vähintään kaksi ja enintään 12 vuotta vankeutta (rikoslain 6 luvun 8 §:ssä).

2.1. Elinkautisvängin vapauttamismenettelyä koskeva lainsäädäntö

Elinkautisvängin ehdonalaisesta vapauttamisesta säädetään rikoslain 2 c luvun 10 §:ssä. Elinkautiseen vankeuteen tuomittu voidaan päästää ehdonalaiseen vapauteen aikaisintaan, kun vankilassaoloaikaa on kertynyt kaksitoista vuotta. Kahtakymmentäyhtä vuotta nuorempana tehdystä rikoksesta elinkautiseen vankeuteen tuomittu vanki voidaan päästää ehdonalaiseen vapauteen aikaisintaan, kun vankilassaoloaikaa on kertynyt kymmenen vuotta.

Elinkautisvängin ehdonalaista vapauttamista harkittaessa on kiinnitettävä huomiota

- elinkautiseen vankeusrangaistukseen johtaneen rikoksen tai rikosten laatuun,
- muihin rangaistuksiin, jotka elinkautinen vankeusrangaistus käsittää tai jotka on tehty vankilassaoloaikana,
- tuomitun muuhun mahdolliseen myöhempään rikollisuuteen sekä
- siihen, onko vängin mahdollisesti esittämien uhkausten tai hänen käyttöksensä perusteella olemassa ilmeinen törkeän rikoksen uusimisen vaara.³

Vapauttamisharkinnassa on myös otettava huomioon rangaistusajan suunnitelman toteutuminen ja vankilaaikainen käyttäytyminen muutenkin.

Harkinnassa voidaan myös ottaa huomioon vängin sitoutuminen lääkehoitoa ja siihen mahdollisesti liitettyä muuta hoitoa ja tukea koskevien ehtojen noudattamiseen (valvotusta koevapaudesta annetun lain (629/2013) 4 §). Kysymyksessä on seksuaalirikoksen uusimisen ehkäisemiseksi annettava hoito, joka edellyttää vängin suostumusta.

---

³ RL 2 c luvun 10 § sisältää viittauksen saman luvun 9 §:n 2 momenttiin. Edellä mainitussa momentissa säädetään mahdollisuudesta ehdonalaisen vapauttamisen lykkäämiseen, jos vängin käyttäytymisen tai hänen esittämiensä uhkausten johdosta on olemassa ilmeinen vaara, että vanki vapauduttuaan syyllistyy henkeä, terveyttä tai vapautta törkeästi loukkaavaan rikokseen ja vapauttamisen lykkääminen on tarpeen rikoksen estämiseksi.

Rikoslain muutoksen esitöissä⁴ perustellaan vapauttamisharkinnassa huomioon otettavia tekijöitä. Osan elinkautisvangeista todetaan olevan rikoksentekejiä, joiden elämässä henkirikos on ollut poikkeuksellisessa elämäntilanteessa tehty ainutkertainen teko. Koska elinkautiseen vankeusrangaistukseen sisältyvät kaikki tuomitut rangaistukset, on toisaalta mahdollista, että rangaistukseen sisältyy runsaasti muita rikoksia, mahdollisesti myös useita henkirikoksia. Tästä syystä vapauttamisharkintaan vaikuttaa se, millaisia rikoksia ja kuinka paljon elinkautiseen vankeusrangaistukseen alun perin sisältyy.

Vapauttamisharkinnassa kiinnitetään huomiota myös tuomitun *myöhempään* rikollisuuteen. Tämä tarkoittaa esimerkiksi tilanteita, joissa rikollinen toiminta jatkuu rangaistusajana. Nämä rikokset eivät muutoin vaikuttaisi rangaistukseen, koska elinkautiseen vankeuteen sisältyvät kaikki tuomitut rangaistukset.

Vapauttamisharkinnassa esimerkiksi järjestäytyneen rikollisryhmän toimintaan osallistuminen voidaan ottaa huomioon elinkautiseen vankeuteen johtanutta rikosta, myöhempää vankila-aikaista rikollisuutta ja vapauttamisajankohdan tilannetta arvioitaessa. Harkinnassa tulee ottaa huomioon rangaistusajan suunnitelman noudattaminen ja myös muu vankila-aikainen käyttäytyminen. Elinkautisvanki voi hyvällä vankeusajan käyttäytymisellä ja tunnollisella rangaistusajan suunnitelman noudattamisella vaikuttaa ehdonalaiseen vapauttamiseensa. Tällöin alkuperäistä rikosta ja myöhempää rikollisuutta arvioitaessa voidaan esimerkiksi ottaa huomioon vankeusajana ilmenevät myönteiset kehityspiirteet. Toisaalta piittaamattomuus rangaistusajan suunnitelmasta voi vaikuttaa vapauttamisharkintaan, vaikka alkuperäinen rikos tai myöhempi rikollisuus ei olisi poikkeuksellista.

Elinkautisvanki voidaan sijoittaa valvottuun koevapauteen, kuten muutkin vangit. Valvottu koevapaus tarkoittaa ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomitun vangin sijoittamista valvotusti vankilan ulkopuolelle enintään kuusi kuukautta ennen ehdonalaisen vapauden alkua. Koevapauden tarkoituksena on ylläpitää ja edistää vangin valmiuksia sijoittua yhteiskuntaan, ja sen edellytyksistä säädetään valvotusta koevapaudesta annetussa laissa (629/2013).

Jos Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö arvioi, että ennen ehdonalaista vapauttamista ilmi tulleen rikoksen, lääketoimenpiteen suostumuksen peruuttamisen tai koevapauden peruuttamisen vuoksi ehdonalaista vapauttamista on harkittava uudelleen, sen on saatettava asia Helsingin hovioikeuden uudelleen käsiteltäväksi (RL 2 c luku 10 § 3 momentti).

Elinkautisvangin vapauttamisasian käsittelystä säädetään elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa. Elinkautiseen vankeuteen tuomitun ehdonalaista vapauttamista koskeva asia käsitellään Helsingin hovioikeudessa, jossa se tulee vireille vangin hakemuksella. Erityisistä syistä hakemuksen voi myös tehdä Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö. Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön on hakemuksen johdosta annettava lausunto hovioikeudelle. Lausunnossaan Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön on todettava, puoltaako vai vastustaako se vapauttamista ja onko vanki määrättävä valvottuun koevapauteen. Lausuntoon on liitettävä Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön arvio vapauttamisen edellytyksistä ja muu vankia koskeva selvitys.

Korkein oikeus voi myöntää hakijalle tai Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle valitusluvan, joka koskee elinkautisvangin ehdonalaista vapauttamista tai valvottua koevapautta koskevaa päätöstä (elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetun lain 8 §). Valitus voi johtaa siihen, että hovioikeuden päätös kumotaan.⁵ Valitusoikeutta käytetään kuitenkin vain harvoin.

Elinkautiseen vankeuteen tuomittua koskevaan lausuntoon on lain mukaan lisäksi liitettävä arvio vangin riskistä syyllistyä väkivaltarikokseen, jatkossa *väkivaltariskiarvio*. Väkivaltariskiarvio tehdään osana elinkautisvangin vapauttamisharkintaa. Väkivaltariskiarvio ei kuulu vangin vapauttamisharkinnassa rikoslain mukaan huomioon

⁴ HE 262/2004 vp.

⁵ Ks. esim. KKO:2019:89, jossa hovioikeuden päätös elinkautisvangin ehdonalaisesta vapauttamisesta, jota Rikosseuraamuslaitoksen keskushallinto ei ollut puoltanut, kumottiin. Tapaus osoittaa, että Rikosseuraamuslaitoksen kannalla voi olla keskeinen merkitys elinkautisvangin vapauttamismenettelyssä.

otettavaan seikkoihin, vaan se toimii vapauttamishakemuksen tausta-aineistona Helsingin hovioikeuden päätöksenteossa.

Elinkautisvankia ei voida vapauttaa, jos tuomioistuimien kaikki lain mukaan asiaan vaikuttavat tekijät huomioon otettuaan katsoo, että vapauttamista puoltavia seikkoja ei ole riittävästi. Elinkautisvankia ei myöskään Helsingin hovioikeuden tulkinnan mukaan voida vapauttaa, jos hänestä ei ole tehty lääketieteellistä arviointia. Käytännössä tällainen arvio on ollut mainittu väkivaltariskiarvio.

2.2 Elinkautisvangin väkivaltariskin arviointi

Elinkautiseen vankeuteen tuomitusta tehdään ennen vapauttamista väkivaltariskiarvio. Kysymys on oikeuspsykiatrisesta riskiarviosta, joka sisällytettiin rikoslakiin vuonna 2011. Lainmuutoksen taustalla vaikuttivat eräät vasta vapautuneiden elinkautisvankien tekemät vakavat väkivaltarikokset, joiden vuoksi vapauttamisprosessia alettiin kehittää turvallisemmaksi. Väkivaltariski arvioidaan Psykiatrisessa vankisairaalassa, ja arvioita tehdään nykyään vuosittain noin 30.

Tutkimuksessa käytetään useita luotettavia, erityiskoulutusta vaativia riskinarvioinnin menetelmiä sekä tehdään laaja psykologinen tutkimus. Käytössä olevat ammatilliset arviointimenetelmät sisältävät tieteellisesti tunnustettuja yleisiä riskitekijöitä ja ottavat lisäksi huomioon tutkittavan yksilölliset tekijät. Arvioinnissa kiinnitetään huomiota erityisesti mahdolliseen toistuvaan väkivallan uusimiseen, persoonallisuuden häiriintyneisyyteen sekä vangin mahdolliseen haluttomuuteen muuttaa elämäntyyliään. Menettely muistuttaa lyhyttä mielentilatutkimusta. Käytännössä elinkautisvangin väkivaltariskiarvio on muodostunut jonkin verran laajemmaksi kuin lakia säädettäessä tarkoitettiin.

Väkivaltaisen käyttäytymisen riskiä arvioidaan muun muassa HCR-20-mittarilla (Historical Clinical Risk), joka koostuu kolmesta osuudesta.⁶ Tutkittavan menneisyyttä koskevassa osuudessa arvioidaan muun muassa hänen aikaisempaa väkivaltaista käytöstään, päihteiden väärinkäyttöä, mielenterveyden häiriöitä, työ- ja parisuhdeongelmia sekä lapsuuden käyttöhäiriöitä. Kliiniseen osuuteen sisältyvät arviot muun muassa tutkittavan mahdollisista epäsosiaalisista asenteista, impulsiivisuudesta, mielisairaudesta sekä siihen liittyvästä sairaudentunnosta ja hoitomyöntyvyydestä. Riskien hallintaa koskevassa osuudessa keskitytään tulevaisuuden riskitekijöihin, joihin kuuluvat esimerkiksi vähäinen sosiaalinen tuki, avohoidon laiminlyönti ja epärealistiset tulevaisuudensuunnitelmat. Menetelmä on osoittautunut hyväksi: se ennustaa kohtalaisesti tulevaa väkivaltaisuutta ja ottaa huomioon olosuhteiden muutokset. Suomessa käytettävien oikeuspsykiatristen arviointimenetelmien luotettavuudesta on olemassa kansainvälistä tutkimustietoa, jonka perusteella nykyisiä menetelmiä voidaan pitää käyttötarkoituksiinsa riittävän korkeatasoisina⁷.

Elinkautisvangin väkivaltariskiarvioon kuuluvat aina myös suositukset uusimisriskin vähentämiseksi. Arvioinnissa olleille vangeille pyritään myös valmistelemaan uusimisen todennäköisyyttä pienentävä hoito- ja kuntoutussuunnitelma.

Jollei vankia päästetä ehdonalaan vapauteen, riskiarviota voidaan hyödyntää suunniteltaessa hänelle vankilassa toteutettavia väkivallan vähentämiseen tähtäviä ja muita käyttäytymiseen vaikuttavia toimintoja. Jos vanki päästetään ehdonalaan vapauteen, riskiarvion tuloksia voidaan käyttää hyväksi valvonta-ajan toimenpiteiden suunnittelussa ja toteuttamisessa.

⁶ Kuvaus perustuu pääasiassa työryhmämietintöön ”Vakavan väkivallan vähentäminen”, oikeusministeriön julkaisu 37/2012.

⁷ Annakaisa Pohjola: Vaarallinen rikoksentekijä? ”Vaarallisuusarvioinnin työkalujen luotettavuuden näkökulmasta ei ole olemassa yhtä työkalua, joka olisi ylivoimainen muihin verrattuna. Nykyään Suomessa eniten käytetyt arviointimenetelmät PCL-R ja HCR-20 on kansainvälisissä tutkimuksissa lähtökohtaisesti havaittu niiden käytön osalta riittävän valideiksi ja reabeleiksi oikeuspsykiatrisiin käyttötarkoituksiin.”

Elinkautisvangeilla rikosten uusimisen todennäköisyys on ryhmätasolla muihin vankeihin verrattuna matala. Joukossa on kuitenkin korkean uusimisriskin vankeja, joiden tunnistaminen on tärkeää.

2.2.1 Väkivaltaisen käyttäytymisen riskitekijät

Väkivaltaisen käyttäytymisen riskitekijät voidaan jakaa staattisiin eli pysyviin, ja dynaamisiin eli muuttuviin. Staattisiin tekijöihin kuuluvat muiden muassa varhain aloitettu rikosten tekeminen, lapsuuden käytöshäiriöt sekä aiemmat väkivalta- tai seksuaalirikokset.

Dynaamisia tekijöitä ovat muun muassa rikollisuutta ihannoiva ajattelutapa, impulsiivinen käyttäytyminen, päihteiden käyttö ja rikollinen seura. Jälkimmäisiin voidaan siis pyrkiä uusintarikollisuutta vähentävällä ohjelmatoiminnalla ja muillakin keinoilla vaikuttamaan. Lisäksi on otettava huomioon, että yksittäisellä riskitekijällä voi olla pysyväksi katsotun ominaisuutensa lisäksi myös dynaaminen luonteensa; esimerkiksi mielenterveyden häiriöt ovat usein tällaisia.

Suojaaviksi tekijöiksi puolestaan kutsutaan niitä yksilöön ja ympäristöön liittyviä tekijöitä, jotka vähentävät väkivaltaisen käyttäytymisen todennäköisyyttä. Näihin kuuluvat esimerkiksi rikollisesta elämäntavasta irrottautumista tukeva perhe, koulutus, työpaikka sekä halu yhteistyöhön viranomaisten ja yleisemminkin auttavien tahojen kanssa. Suojaavien tekijöiden huomioon ottaminen riskitekijöiden lisäksi on elinkautisvankien vapauttamisharkinnassa tärkeää.

Keskeiset väkivallan uusimista ennustavat tekijät ovat aikaisempi väkivaltarikollisuus, päihteiden väärinkäyttö, rikosentekijän psykopaattiset piirteet, heikko impulssikontrolli sekä puutteet tunteiden tunnistamisessa ja hallinnassa. Erityyppisillä rikoksilla on erilaiset riskitekijät; esimerkiksi samalla henkilöllä riski syyllistyä väkivaltaan puolisoaan kohtaan johtuu eri tekijöistä kuin riski kohdistaa pahoinpitely lapsen.

2.3 Elinkautisvankien vapauttamiskäytäntö

2.3.1 Elinkautisvankien vapauttaminen Helsingin hovioikeuden käytännössä

Vapautuneita tai vapauttamispäätöksen saaneita elinkautisvankeja oli vuosina 2011–2018 yhteensä 95, Helsingin hovioikeuden hylkääviä päätöksiä oli 44, hakemuksen perui 12 vankia ja yksi hakemus raukesi.

Lähes kaikki elinkautisvangit sijoitetaan valvottuun koevapauteen ennen ehdonalaista vapauttamista. Jos elinkautisvankia ei päästetä ehdonalaiseen vapauteen, voidaan uusi hakemus tehdä aikaisintaan vuoden kuluttua hylkäävästä päätöksestä (2 § laki elinkautisvankien vapauttamismenettelystä).

2.3.1.1 Rikosseuraamuslaitoksen kanta – Helsingin hovioikeuden ratkaisu

Elinkautisvangin riskiä syyllistyä väkivaltarikokseen arvioidaan asteikolla matala, keskisuuri ja korkea.

Vuosina 2011–2018 riski on arvioitu matalaksi 30 tapauksessa, keskisuureksi 80 tapauksessa ja korkeaksi 36 tapauksessa.

Tapauksissa, joissa väkivaltariski on arvioitu *matalaksi*, viidessä Rikosseuraamuslaitos ei ole puoltanut vapauttamista ja hovioikeus on hylännyt näistä neljä hakemusta. Yhden hakemuksen vanki on peruuttanut. Kaikissa muissa matalaksi arvioiduissa tapauksissa Rikosseuraamuslaitos on puoltanut vapauttamista ja hovioikeus on tehnyt vapauttamispäätöksen.

Tapauksissa, joissa väkivaltariski on arvioitu *keskisuureksi*, 49:ssä Rikosseuraamuslaitos on puoltanut vapauttamista ja hovioikeus on tehnyt vapauttavan päätöksen. Seitsemässä sellaisessa tapauksessa, missä Rikosseuraamuslaitos ei ole puoltanut vapauttamista, hovioikeus on päätenyt vapauttavaan ratkaisuun. Muissa

tapauksissa, joissa Rikosseuraamuslaitos ei ole puoltanut vapauttamista, hovioikeus on hylännyt hakemuksen tai henkilö on perunut hakemuksensa.

Tapauksissa, joissa väkivaltariski on arvioitu *korkeaksi*, kuudessa Rikosseuraamuslaitos on puoltanut vapauttamista ja hovioikeus on hyväksynyt hakemuksen. Muissa tapauksissa Rikosseuraamuslaitos ei ole puoltanut vapauttamista. Näistä seitsemässä tapauksessa hovioikeus on päätenyt vapauttavaan ratkaisuun.

Eräissä tapauksissa Rikosseuraamuslaitos on puoltanut vapauttamista, mutta vasta sen jälkeen, kun tuomittu on suorittanut elinkautista vankeusrangaistusta tietyn Rikosseuraamuslaitoksen oikeasuhtaiseksi katsoman ajan.

Vapautuneita tai vapauttavan päätöksen saaneita elinkautisvankeja oli 95.⁸ Näiden tapauksen joukossa 21 tapauksessa tuomittu on tuomittu useammasta rikoksesta.

Elinkautisvankien keskimääräinen vapautumisaika on 14 vuotta 5 kuukautta.⁹

Elinkautisvankien vapauttamisharkinta perustuu rikoslaissa säädettyihin perusteisiin ja kokonaisharkintaan väkivaltariskiarvion ollessa tausta-aineiston asemassa. Koska tuomioistuimen ratkaisut ovat salassa pidettäviä, ei ilman tutkimuslupaa ole mahdollista lähemmin arvioida kuinka paljon väkivaltariskiarvio on vaikuttanut hovioikeuden ratkaisuun.

Tekojen määrä ei suoraan vaikuta väkivaltariskiarvion lopputulemaan. Yhteensä 16 henkilöstä, jotka on tuomittu useammasta teosta elinkautiseen vankeusrangaistukseen, ainoastaan yhden kohdalla riski on arvioitu korkeaksi, seitsemässä tapauksessa matalaksi. Useammasta teosta tuomitut ovat vapautuneet 12–20 vuoden välillä ja yhdestä teosta tuomitut 12 vuoden ja 7 kuukauden ja 20 vuoden ja 9 kuukauden välillä.

Yhdestä teosta tuomitut, joilla on arvioitu olevan matala väkivaltariski, ovat vapautuneet 12 vuoden ja 7 kuukauden ja 14 vuoden välillä. Tästä ryhmästä ne tuomitut, joilla on arvioitu olevan keskisuuri väkivaltariski, ovat vapautuneet 11 vuoden ja 11 kuukauden (vähimmäisaika 10 vuotta) ja 15 vuoden ja 2 kuukauden välillä. Tuomitut, joilla on arvioitu olevan korkea väkivaltariski, ovat vapautuneet suorittettuaan rangaistuksestaan vähintään 14 vuotta ja 7 kuukautta ja enintään 20 vuotta ja 9 kuukautta.

Rikosseuraamuslaitoksen kanta ja hovioikeuden ratkaisukäytäntö ovat pitkälti yhtenevät. Rikosseuraamuslaitoksen kanta ja hovioikeuden ratkaisukäytäntö poikkeavat jossain määrin niiden tuomittujen kohdalla, joilla on arvioitu olevan korkea väkivaltariski. Tällöin Rikosseuraamuslaitos ei eräiden hakemusten kohdalla ole puoltanut vapauttamista, mutta Helsingin hovioikeus on päätenyt vapauttavaan ratkaisuun. Syiden selvittäminen sille, miksi hovioikeus on vapauttanut elinkautisvankin vastoin Rikosseuraamuslaitoksen kantaa, edellyttää perehtymistä elinkautisvankien vapauttamismenettelyä koskevaan salassa pidettävään tuomioistuinaineistoon.

2.4 Yhteistyökäytännöt elinkautisvankien vapauttamisessa

Elinkautiseen vankeuteen tuomitun ehdonalaista vapauttamista koskevan asian valmistelu Helsingin hovioikeudessa alkaa, kun elinkautisvankin tai erityisestä syystä Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön hakemus saapuu hovioikeuteen, kuitenkin aikaisintaan kaksi vuotta ennen mahdollista vapauttamisajankohtaa. Menettelyyn sovelletaan elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annettua lakia sekä lakia oikeudenkäynnistä rikosasioissa (689/1997).

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön on ehdonalaista vapauttamista koskevan hakemuksen johdosta annettava lausunto hovioikeudelle (1 § elinkautisvankien vapauttamismenettelystä). Käytännössä

⁸ Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön tieto 28.1.2019.

⁹ Tieto maaliskuulta 2019.

Helsingin hovioikeus pyytää hakemuksen johdosta lausunnon Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksiköltä. Keskushallintoyksikkö pyytää edelleen Vankiterveydenhuollon yksiköltä lausunnon väkivaltariskiarviosta sekä Rikosseuraamuslaitoksen arviointikeskuksen ja vankilan lausunnot. Keskushallintoyksikkö antaa lausuntonsa edellä mainittujen lausuntojen ja riskiarvion sekä rekisteritietojen perusteella arvioiden myös vapauttamiskäytännön yhdenmukaisuutta. Asiassa on järjestettävä suullinen käsittely, jos vanki sitä vaatii, ja muutoinkin, jollei se ole selvästi tarpeetonta, johon vanki ja Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön edustaja on kutsuttava (3 §:n 3 momentti). Käytännössä Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön edustaja osallistuu aina suulliseen käsittelyyn.

Ajoittain hakemusten käsittelyssä on ollut viiveitä, joiden syitä ja keinoja niiden poistamiseksi on arvioitu Helsingin hovioikeuden, Rikosseuraamuslaitoksen ja Psykiatrisen vankisairaalan keskeisissä neuvotteluissa. On myös pidetty tärkeänä, että elinkautisvangin vapauttamisprosessia kehitetään kokonaisuutena ja kaikkien siihen osallistuvien tahojen yhteistyönä. Rikosseuraamuslaitos, Helsingin hovioikeus sekä Vankiterveydenhuollon yksikkö ovatkin tiivistäneet yhteistyötään yhteistyökokousten puitteissa.

Viranomaisten yhteistyössä on noussut esille eräitä vapauttamismenettelyn kehittämisehdotuksia. Tällainen on ollut esimerkiksi erityinen strategia pitkäaikaisvankien vapauttamisen valmistelua varten. Esille on nousseet vapauttamisen valmistelun tehostaminen, pitemmät koevapausatjat, velvoitteinen avohoito ja päihitteettömyysvelvoite. Vapauttamissuunnitelma tulee tehdä hyvissä ajoin ennen todennäköistä vapauttamista (vankeuslaki 4 luku 6 §). Vapauttamista hakevalla ei näin ollen toisaalta aina välttämättä voi ollakaan kovin yksityiskohtaista vapauttamissuunnitelmaa vapauttamista haettaessa.

Rikosseuraamuslaitoksen arviointikeskuksen, vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston johtajalla taikka hänen määräämällään toiminnoista vastaavalla virkamiehellä on oikeus saada arvioidun väkivaltariskin nojalla järjestettävän toiminnan suunnittelemiseksi ja toteuttamiseksi kirjallinen lausunto väkivaltariskiarvion johtopäätöksistä (vankiterveydenhuollon yksiköstä annetun lain (1635/2015) 6 §). Lausuntoon sisältyvää tietoa tarvitaan silloin kun elinkautisvanki päästetään ehdonalaiseen vapauteen. Samaa tietoa käytetään myös silloin kun elinkautisvankia ei vapauteta, vankeusajan loppua koskevan rangaistusajan suunnittelua varten. Tällöin riskinarviointia voidaan hyödyntää suunniteltaessa hänelle vankilassa väkivallan vähentämiseen tähtääviä ja muita käyttäytymiseen vaikuttavia toimintoja ja toimintaohjelmia. Jos vanki päästetään ehdonalaiseen vapauteen, riskinarvioinnin tuloksia voidaan käyttää hyväksi valvonta-ajan toimenpiteiden suunnittelussa ja toteuttamisessa. Vankiloiden ja arviointikeskusten johtajien tiedon saannissa on ollut ajoittain ongelmia.

2.5 Tasavallan presidentin armahdusoikeus

Elinkautista vankeutta suorittava vapautuu säännönmukaisesti Helsingin hovioikeuden päätöksellä. Edelleen mahdollinen rangaistuksen päättymisen tapa on tasavallan presidentin myöntämä armahdus. Presidentti ratkaisee armahdusanomuksen oikeusministerin esittelystä. Armahdusasian käsittelyä varten oikeusministeriö hankkii tarvittavat lausunnot esimerkiksi Rikosseuraamuslaitokselta, vankilan johtajalta tai Vankiterveydenhuollon yksiköltä.

Tasavallan presidentin armahdusoikeudesta säädetään perustuslain 105 §:ssä, jonka mukaan ”Tasavallan presidentti voi yksittäisessä tapauksessa saatuaan lausunnon korkeimmalta oikeudelta armahtaa tuomioistuimen määräämästä rangaistuksesta tai muusta rikosoikeudellisesta seuraamuksesta joko kokonaan tai osittain.” Myönteisen armahduspäätöksen edellytyksenä on aina, että korkein oikeus on antanut asiasta lausunnon. Lausunto ei sido tasavallan presidenttiä.

Armahdus ei tarkoita lainvoimaisen tuomion uudelleen arvioimista tai kumoamista, vaan armahtamista rikosoikeudellisesta seuraamuksesta. Kysymys on sen arvioimisesta, muodostuuko yksittäisessä tapauksessa rangaistuksen tai muun rikosoikeudellisen seuraamuksen suorittaminen joko kokonaisuudessaan tai osittain

inhimillisesti katsoen kohtuuttomaksi tekijään liittyvien henkilökohtaisten, teon ja tuomion jälkeen ilmenneiden syiden vuoksi.

Tasavallan presidentin armahdus voi siis tulla kysymykseen vain yksittäisissä tapauksissa. Mahdollisuus koskee elinkautisvankeja samoin kuin rangaistuksia suorittavia muutenkin. Tasavallan presidentti ei perustele armahdusasiassa tekemäänsä päätöstä.

Vuosina 2012–2018 tasavallan presidentti ei tehnyt lainkaan elinkautisvankeja koskevia myönteisiä armahduspäätöksiä. Armahdusta voidaan näin ollen pitää lähes merkityksettömänä elinkautisvangin vapautumisen tapana. Hylättyjä elinkautista vankeutta koskevia anomuksia oli 42.¹⁰

Tiivistelmä ja päätelmät

Elinkautisvankien vapauttamisesta säädetään yleisesti rikoslaissa ja yksityiskohtaisemmin elinkautisvankien vapauttamisesta annetussa laissa. Vapauttamisesta päättää Helsingin hovioikeus. Ennen vapauttamista elinkautisvangille on tehtävä väkivaltariskiarvio, jota tehtäessä kiinnitetään huomiota erityisesti mahdolliseen väkivallan uusimiseen.

Elinkautisvankeja koskeva lainsäädäntö on kokonaisuutena toimiva, eikä siihen lainsäädännöllisesti kohdistu suuria muutospaineita. Vaikka järjestelmää voidaan pitää perustaltaan hyvin tarkoituksenmukaisena, nykyään käytössä olevia arviointimenetelmiä ja väkivaltariskiarvion asemaa vapauttamisprosessissa on syytä erikseen tarkastella.

Väkivaltariskiarvion asemasta

Elinkautisvangin väkivaltariskiarvio ei sisälly vapauttamisharkinnassa rikoslain mukaan huomioon otettaviin tekijöihin. Väkivaltariskiarvio on kuitenkin lain mukaan tehtävä, ja se kuuluu tuomioistuimelle toimitettavaan vapauttamisen kokonaisharkinnan tausta-aineistoon. Riskiarvion nykyinen asema vapauttamisharkinnassa on siten jonkin verran epäselvä. Arvion lisääminen lainsäädäntöön vapauttamisharkinnassa huomioon otettavaksi tekijäksi poistaisi epäkohdan.

Väkivaltariskiarvion ottaminen huomioon vapauttamisharkinnassa voi sen lopputuloksesta riippuen joko puoltaa tai lykätä elinkautisvangin vapauttamista. Virheellisesti korkeaksi arvioitu uusimisriski saattaa johtaa vankeusajan pitenemiseen siitä, mikä se ilman riskiarvion huomioon ottamista olisi. Toisaalta virheellisesti matalaksi arvioitu riski voisi johtaa vaarallisen elinkautisvangin vapauttamiseen aiemmin kuin muuten olisi tapahtunut.

Helsingin hovioikeuden ratkaisukäytännöstä voidaan päätellä, että arviossa korkeaksi todetulla väkivaltariskillä on vapauttamisharkinnassa vaikutusta. Korkean uusimisriskin elinkautisvangit ovat vankilassa selvästi pidempään kuin vangit, joiden riskitaso on arvioitu matalaksi. Täysin varmaa tietoa riskiarvion todellisesta vaikutuksesta vapauttamisharkinnassa ei kuitenkaan voida saada, koska harkinnassa on otettava huomioon useita tekijöitä.

Väkivaltariskin arviointimenetelmät ovat viime vuosikymmeninä huomattavasti kehittyneet. Riskiarvio sisältää vangista tietoa, jolla voi olla olennainen merkitys vapauttamista harkittaessa. Rikosten uusimista ei yksittäistapauksissa kuitenkaan voida täysin varmasti ennustaa. Siksi on tärkeää, että arviointimenetelmien hyödyt ja heikkoudet tiedostetaan ennen kuin päätetään siitä, tuleeko väkivaltariskiarvion asemaa elinkautisvangin vapauttamisharkinnassa mahdollisesti muuttaa siten, että se vastaa muita lain mukaan harkinnassa huomioon otettavia seikkoja.

---

¹⁰ Luku saattaa sisältää useampia samaa henkilöä koskevia anomuksia.

Viranomaisten yhteistyöstä elinkautisvangin vapauttamisessa

Rikosseuraamuslaitos, Helsingin hovioikeus sekä Vankiterveydenhuollon yksikkö ovat kehittäneet yhteistyötään vapauttamishakemusten käsittelyaikojen lyhentämiseksi. Yhteistyökäytäntöjen voidaan sinänsä arvioida toimivan.

On varmistettava, että vankiloiden ja arviointikeskusten johtajat saavat kaikissa tilanteissa pyynnöstään väkivaltariskiarvion johtopäätökset arvioidun riskin nojalla järjestettävän toiminnan suunnittelemiseksi ja toteuttamiseksi siten kuin väkivaltariskiarviosta säädettyä on edellytetty. Jatkotyössä on siksi otettava huomioon eri toimijoiden yhteistyön sujuvuus ja mahdolliset kehittämistarpeet.

Voidaan arvioida, että säännökset, jotka koskevat tiedonvaihtoa Rikosseuraamuslaitoksen arviointikeskusten, Vankiterveydenhuollon yksikön ja vankilanjohtajien välillä ovat asianmukaiset. Käytännössä tiedonvaihdossa kuitenkin on edelleen parannettavaa.

3 Elinkautinen vankeusrangaistus kansainvälisissä velvoitteissa ja muissa maissa

3.1 Elinkautinen vankeusrangaistus ja sen suhde perus- ja ihmisoikeuksiin

Vankeusrangaistus merkitsee puuttumista perus- ja ihmisoikeuksiin, ennen kaikkea henkilön vapautteen ja koskemattomuuteen. Vankeus liittyy siten läheisesti ihmisarvon kunnioittamiseen. Elinkautinen vankeusrangaistus voi merkitä kidutusta taikka julmaa, epäinhimillistä tai alentavaa kohtelua. Elinkautinen vankeusrangaistus on historiallisesta ja kansainvälisestä näkökulmasta pääasiassa kehitetty kuolemanrangaistuksen korvikkeeksi.

Suomessa turvataan perusoikeutena jokaisen oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Ketään ei saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä muutoinkaan kohdella ihmisarvoa loukkaavasti. Henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta. Rangaistuksen, joka sisältää vapaudenmenetyksen, määrää tuomioistuimien. Muun vapaudenmenetyksen laillisuus voidaan saattaa tuomioistuimen tutkittavaksi. Vapautensa menettäneen oikeudet turvataan lailla (perustuslain 7 §). Jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi (perustuslain 21 §).

3.1.1 Kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet ja kansainvälinen oikeuskäytäntö

3.1.1.1 Kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet

Kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet eivät kiellä elinkautisen vankeusrangaistuksen sisällyttämistä lainsäädäntöön eivätkä sen käyttöä, jos elinkautisesta vankeusrangaistuksesta on asianmukaisesti säädetty kansallisessa lainsäädännössä. Useat kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet kuitenkin asettavat kiellon kiduttaa taikka kohdella tai rangaista jotakuta julmasti, epäinhimillisesti tai alentavasti. Ihmisoikeusvelvoitteet edellyttävät myös oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä rikossyytteenä päätettäessä ja yleensä myös tehokasta oikeussuojakeinoa. Näistä syistä elinkautinen vankeusrangaistus voi eräissä tilanteissa olla kansainvälisten velvoitteiden vastainen rikosseuraamus.

Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeusvelvoitteet oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja tehokkaan oikeussuojakeinon turvaamiseksi ja kidutuksen, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun kieltämiseksi sisältyvät *ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistuksen* (1948) 3 ja 5 artiklaan ja *kansalaisyhteisöjen ja poliittisten oikeuksien koskevan kansainvälisen yleissopimuksen* (SopS 7–8/1976) 2 artiklan 3 kappaleeseen, 7 ja 14 artiklaan.

Euroopan ihmisoikeussopimuksessa (eurooppalainen yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi, SopS 19/1990) kidutuksen vastaisen kielto, oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja oikeus tehokkaaseen oikeussuojakeinoon sisältyvät sopimuksen 3, 6 ja 13 artiklaan. *Euroopan unionin perusoikeuskirjassa* (2002/C 326/02) kidutuksen vastainen kielto ja tehokas oikeussuojakeino turvataan 4 ja 47 artiklassa.

3.1.1.2 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö

Euroopan ihmisoikeussopimusta tulkitseva Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on oikeuskäytännössään useita kertoja tarkentanut elinkautisen vankeusrangaistuksen suhdetta kidutuksen vastaiseen kieltoon ja siten asettanut reunaehdot sille, milloin elinkautinen vankeusrangaistus on sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa. Ihmisoikeustuomioistuin on lisäksi nimenomaisesti todennut, ettei elinkautinen vankeusrangaistus sellaisenaan ole ihmisoikeussopimuksen vastainen¹¹.

Elinkautisen vankeusrangaistuksen oikeutuksen edellytykset

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on määritellyt, että elinkautiseen vankeusrangaistukseen on liityttävä *tulevaisuudennäkymä vangin vapautumisesta*¹² ja *mahdollisuus vapaudenmenetyksen jatkumisen tarkistamiseen*¹³, jottei elinkautinen vankeusrangaistus rikkoisi ihmisoikeussopimuksen kidutuksen vastaista kieltoa. Näiden ehtojen täytyessä sekä *oikeudellisesti että tosiasiallisesti* elinkautinen vankeusrangaistus täyttää ihmisoikeussopimuksen vaatimukset.¹⁴ Tästä seuraa, että elinkautinen vankeusrangaistus on sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa vain, jos siihen liittyy selkeä menettely, joka *voi* johtaa elinkautisvangin tuomion uudelleen harkitsemiseen ja ehdonalaiseen vapauttamiseen tai vapauttamiseen.

Ihmisoikeustuomioistuin on kuitenkin selventänyt, ettei tuomion uudelleen harkinnan vaatimuksesta välttämättä ole johdettavissa, että elinkautisvanki kaikissa tapauksissa vapautettaisiin.¹⁵

Elinkautisen vankeusrangaistuksen kesto

Ihmisoikeustuomioistuin on todennut, että Euroopan neuvoston jäsenvaltioilla on merkittävä harkintamarginaali niiden asettaessa vähimmäisajan, jonka elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu on suoritettava, ennen kuin hänellä on mahdollisuus hakea vapauttamista.¹⁶ Jos elinkautiseen vankeusrangaistukseen liittyy mahdollisen vapauttamisen harkintamenettely, rangaistus ei merkitse ihmisoikeussopimuksessa kiellettyä epäinhimillistä tai halventavaa kohtelua.¹⁷

Armahdus vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on lukuisissa tapauksissa ottanut kantaa siihen, onko armahdus joko yhtenä tai ainoana vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksen kanssa.

Ihmisoikeustuomioistuin on todennut, että hallitsijan tai muun määrätyn tahon armahdus vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta voi täyttää ihmisoikeussopimuksen vaatimukset. Edellytyksenä on kuitenkin, että vangilla on *sekä oikeudellisesti että tosiasiallisesti*

¹¹ Hutchinson vastaan Yhdistynyt kuningaskunta, 17.7.2017.

¹² "Prospect of prisoner's release"

¹³ "Possibility to review the sentence"

¹⁴ Vinter ja muut vastaan Yhdistynyt kuningaskunta, 9.7.2003; Hutchinson vastaan Yhdistynyt kuningaskunta, 17.7.2017.

¹⁵ Laszlo Magyar vastaan Unkari, 20.5.2014.

¹⁶ Bodein vastaan Ranska, 13.11.2014; Harakchiev ja Tolumov vastaan Bulgaria, 8.7.2014.

¹⁷ Gagarin vastaan Italia, 29.4.2008.

tulevaisuudennäkymä vapauttamisesta.¹⁸ Ainoastaan lailla säädetty mahdollisuus armonanomukseen ei siten riitä, vaan mahdollisuuden käyttämisen on oltava tosiasiallista.

Ihmisoikeustuomioistuin on myös ottanut kantaa siihen, milloin armonanomus *ainoana* vapautumismahdollisuutena elinkautisesta vankeusrangaistuksesta on hyväksyttävä ihmisoikeussopimuksen näkökulmasta. Näin on, jos lainsäädäntöön sisältyy armonanomusmenettely, joka oikeudellisesti ja tosiasiallisesti voi johtaa elinkautisvangin vapauttamiseen. Tällöin vangilla on tulevaisuudennäkymä vapautumisesta.¹⁹

Kaikissa tapauksissa edes oikeusjärjestelmään sisältyvä mahdollisuus armonanomuksen tekemiseen ei riitä, vaikka tämä on säädetty pakolliseksi menettelyksi. Jos ensimmäinen mahdollisuus armonanomuksen tekemiselle on 40 vankilassa vietetyn vuoden jälkeen, järjestelmä ei täytä ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia. Lainsäädäntöön ei silloin sisälly riittäviä oikeusturvatakeita eikä siten käytännössä ihmisoikeustuomioistuimen edellyttämää tulevaisuudennäkymää vapautumisesta ja mahdollisuutta vapaudenmenetyksen jatkumisen tarkistamiseen. Elinkautisvangeille on annettava mahdollisuus vapautua, vaikka tämä olisikin varsin pitkän ajan jälkeen. Mahdollisuuden on oltava aito ja konkreettinen.²⁰

Ihmisoikeustuomioistuin on korostanut sitä, että *armahdusmenettelyn on oltava selkeä ja tosiasiallinen*. Näin ei kuitenkaan tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan ole, jos armahdus on mahdollinen vain myötätunnosta, esimerkiksi vangin sairauden tai korkean iän johdosta, sillä tällöin vangin tuomioon ei sisälly tulevaisuudennäkymää vapautumisesta.²¹

3.2 Elinkautinen vankeusrangaistus kansainvälisessä katsannossa

Elinkautinen vankeusrangaistus on käytössä 183 maassa ja territoriossa yhteensä 216:sta²². Lisäksi ainakin 64 maassa on olemassa rangaistuksia, jotka eivät muodollisesti ole elinkautisrangaistuksia, mutta joiden pituus kuitenkin on niin pitkä, että ne tosiasiallisesti ovat elinkautisrangaistuksia²³. Yhteensä 149 maassa elinkautinen vankeusrangaistus on ankarin oikeusjärjestelmään sisältyvä rangaistus²⁴. Jopa 74 maassa elinkautinen vankeusrangaistus voidaan tuomita alle 18-vuotiaana rikoksen tehneelle²⁵.

Yleisin elinkautisen vankeusrangaistuksen muoto on pitkäaikainen vankeus, johon liittyy jonkin tyyppinen vapauttamismahdollisuus²⁶. Yhteensä 65 maassa henkilö voidaan kuitenkin tuomita elinkautiseen ilman mahdollisuutta vapautumiseen²⁷ ja lisäksi eräissä maissa henkilö voidaan määrätä tai tuomita tahdonvastaiseen hoitoon tai turvasäilöön hänen suoritettuaan joko elinkautisen tai määräaikaisen vankeusrangaistuksen. Tästä seuraa, että todellisen elinkautisen rangaistuksen yleisyyttä tai pituutta on mahdotonta arvioida.

Useissa kehittyneissä oikeusjärjestelmissä elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voidaan vapauttaa ehdonalaisesti hänen suoritettuaan rangaistuksesta laissa määritellyn ajan.²⁸ Tällöin suoritettava vähimmäisaika on sama kaikille elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomituille, eikä ehdonalaisen

¹⁸ Harakchiev ja Tolumov vastaan Bulgaria, 8.7.2014; Murray vastaan Alankomaat, 26.4.2016.

¹⁹ Iorgov vastaan Bulgaria, 2.9.2010.

²⁰ T.P. ja A.T. vastaan Unkari, 4.10.2016.

²¹ Öcalan vastaan Turkki (no. 2), 18.3.2014.

²² Penal Reform International: Policy Briefing 2018, s. 2, www.penalreforminternational.org; Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, s. 87.

²³ Esimerkiksi Meksikossa henkilö voidaan tuomita 140 vuoden pituiseen vankeusrangaistukseen ja Alaskassa pisin määräaikainen vankeusrangaistus on 99 vuotta. Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, s. 95; Global Prison Trends 2019, s. 16.

²⁴ Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, s. 87; Penal Reform International: Policy Briefing 2018, s. 2, www.penalreforminternational.org

²⁵ Penal Reform International: Life Imprisonment – Policy Briefing 2018, s. 5, www.penalreforminternational.org

²⁶ Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, s. 234.

²⁷ Penal Reform International: Policy Briefing 2018, s. 2, www.penalreforminternational.org

²⁸ Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, esipuhe, s. xi.

vapauttamisen aikaisin ajankohta ole riippuvainen esimerkiksi tuomitusta teosta. Eräissä harvoissa oikeusjärjestelmissä on voimassa porrastettu sääntely, jonka mukaan eräistä teoista on tuomittava elinkautinen vankeusrangaistus, mutta teot on luokiteltu eri luokkiin ja ehdonalaisen vapauttamisen aikaisin ajankohta on tuomioistuimen harkinnassa laissa säädettyjen 15 ja 25 vuoden määräaikojen puitteissa. Vapauttamisharkinnassaan tuomioistuin voi ottaa huomioon muun muassa teon laadun ja myös muun rikollisuuden.²⁹

Elinkautisvankien määrä on lähes kaksinkertaistunut tämän vuosituhannen aikana. Maailman vankiloissa oli vuonna 2014 arviolta lähes puoli miljoonaa elinkautisvankia, kun lukumäärä vuonna 2000 oli 261 000. Syynä on muun muassa, että kuolemanrangaistus on useissa maissa poistettu oikeusjärjestelmästä ja elinkautisesta vankeusrangaistuksesta on muodostunut sen korvike.³⁰

Yhteensä 33 maassa ei ole elinkautista vankeusrangaistusta eikä kuolemantuomiota.³¹

3.3 Elinkautinen vankeusrangaistus ja muut pitkäaikaisrangaistukset Pohjoismaissa

Norjassa ei muista Pohjoismaista poiketen ole elinkautisvankeutta. Pisin vankeusrangaistus on pääsäännön mukaan 21 vuotta, mutta kansanmurhasta ja törkeästä terrorismirikoksesta rangaistus on 30 vuotta vankeutta³². Vankeuden jälkeen tuomittu voidaan laissa tarkasti määritellyin ehdoin tuomita varmuusvankeuteen (*forvaring*)³³. Varmuusvankeus on pituudeltaan määrittelemätön rangaistus, joka voidaan tuomita, jos henkilö on syyllistynyt vakavaan rikokseen ja tuomioistuin arvioi rikoksen uusimisen olevan todennäköistä. Tuomioistuin voi ennen varmuusvankeuteen tuomitsemista määrätä, että syytetylle on tehtävä mielentilatutkimus. Tuomioistuin määrää varmuusvankeudelle vähimmäis- ja enimmäisajan³⁴, ja tuomittu voidaan vapauttaa hänen suorittuaan määrätyn vähimmäisajan. Tuomioistuin voi kuitenkin syyttäjän vaatimuksesta pidentää enimmäisaikaa viiden vuoden välein. Tuomittu voidaan siis pitää varmuusvankeudessa loppuelämänsä. Määräyksiä varmuusvankeuteen on noin 15 vuosittain. Norjassa on lisäksi käytössä tahdosta riippumaton hoito syyntakeettomille rikoksenteijöille.

Islannin lainsäädäntöön sisältyy elinkautinen vankeusrangaistus. Elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voi hakea vapauttamista suorittuaan vankeudesta 16 vuotta³⁵. Uusimpien tilastojen mukaan Islannissa ei ole yhtäkään elinkautisrangaistusta suorittavaa³⁶. Islannissa ei ole varmuusvankeutta.

Ruotsissa elinkautiseen vankeusrangaistukseen voidaan tuomita vain 21 vuotta täyttynyt henkilö, ja 18–21 -vuotiaalle rikoksenteijälle tuomitaan enimmillään 14 vuotta vankeutta.³⁷ Elinkautisvankeuteen tuomitaan noin viisi henkilöä vuodessa. Ruotsissa on syksyllä 2019 eduskunnan käsiteltävänä hallituksen esitys, jonka mukaan murhasta voitaisiin tuomita elinkautiseen vankeusrangaistukseen myös ilman nykyisin edellytetyjä erityisiä syitä. Ehdotuksen tarkoituksena on, että murhasta tuomittaisiin nykyistä useammin elinkautiseen vankeusrangaistukseen³⁸.

Elinkautinen vankeusrangaistus on pituudeltaan määrittelemätön, mutta tuomittu voi hakea elinkautisen muuntamista määräaikaiseksi vankeusrangaistukseksi, kun vankeutta on suoritettu 10 vuotta. Tällöin elinkautinen vankeusrangaistus voidaan muuntaa määräaikaiseksi, joka on vähintään 18 vuotta. Muunnosta

²⁹ Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, s. 159.

³⁰ Dirk van Zyl Smit – Catherine Appleton: Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis, esipuhe; Global Prison Trends 2019, s. 16.

³¹ Penal Reform International: Policy Briefing 2018, s. 2, www.penalreforminternational.org

³² Norjan rikoslain 101 ja 132 §.

³³ Norjan rikoslain 40 §.

³⁴ Norjan rikoslain 43 §; Nordisk statistik för kriminalvården i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige 2012-2016, s. 5.

³⁵ Islannin rikoslain 34 artikla.

³⁶ Nordisk statistik för kriminalvården i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige 2012-2016, s. 6.

³⁷ Ruotsin rikoslain 26 luvun 7 §:n 2 momentti.

³⁸ Ruotsin hallituksen esitys 2018/19:138.

päätää Örebron käräjäoikeus ja käräjäoikeuden päätös on valituskelpoinen. Lisäksi hallitus voi armahtaa elinkautisvangin³⁹. Elinkautisen vankeusrangaistuksen keskipituus on 16 vuotta.

Ruotsissa ei ole varmuusvankeutta, mutta lainsäädäntöön sisältyy mahdollisuus ohjata henkilö, joka on todettu mielisairaaksi, tahdosta riippumattomasta hoitoon. Mielisairasta ei kuitenkaan saa tuomita vankeusrangaistukseen. Ruotsin lainsäädäntö ei sisällä syyntakeettomuuden tai alentuneen syyntakeettomuuden käsitteitä. Ruotsissa on säädetty pidennetyt enimmäisrangaistukset rikoksen uusijoille ja murhaajille.

Tanskassa on voimassa elinkautisvankeus, mutta siihen tuomitaan vain 1–2 henkilöä vuositasolla. Elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittu voi hakea vapauttamista oikeusministeriöltä suoritettuaan vankeudesta 12 vuotta.⁴⁰ Jos hakemukseen suostutaan, on ehdonalaisen vapauden pituus viisi vuotta. Tuomitulla on myös mahdollisuus tehdä suunnattu armonanomus hallitsijalle suoritettuaan rangaistuksesta 12 vuotta. Elinkautisen vankeusrangaistuksen keskipituus on 17 vuotta.

Tanskassa on käytössä varmuusvankeus. Se on pituudeltaan määrittelemätön rangaistus, joka voidaan tuomita, jos henkilö on syyllistynyt vakavaan rikokseen ja hänen arvioidaan olevan vaara toisten elämälle ja varmuusvankeus arvioidaan välttämättömäksi. Varmuusvankeudesta päättää tuomioistuin, ja tuomiota edeltää aina mielentilatutkimus. Varmuusvankeuteen tuomitaan viideksi vuodeksi, jonka jälkeen tuomioistuin arvioi tarpeen jatkaa varmuusvankeutta. Jos tuomiota jatketaan, arvioi tuomioistuin jatkon tarpeen joka toinen vuosi.⁴¹ Tuomioistuin päättää myös vapauttamisesta.⁴²

Määräyksiä varmuusvankeuteen on noin 2–5 vuodessa. Tanskassa on lisäksi käytössä tahdosta riippumaton hoito, jota voidaan soveltaa myös alentuneesti syyntakeiseen henkilöön. Hoidosta päättää tuomioistuin. Tanskassa varmuusvankeus ja tahdosta riippumaton hoito voidaan myös yhdistää siten, että sama henkilö määrätään molempiin peräkkäin. Kokonaisuutena henkilö voi menettää vapautensa yhteensä 16 vuodeksi.

Tiivistelmä ja päätelmät

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan elinkautiseen vankeusrangaistukseen on liityttävä vangin tulevaisuudennäkymä vapautumisesta ja mahdollisuus vapaudenmenetyksen jatkumisen tarkistamiseen. Tämä merkitsee, että elinkautinen vankeusrangaistus ilman laissa säädettyä vapauttamismenettelyä ja tosiasiallista vapautumismahdollisuutta ei täytä ihmisoikeussopimuksen vaatimuksia.

Armahdusmenettely ainoana elinkautisesta vankeudesta vapautumisen mahdollisuutena edellyttää myös, että vangilla on tulevaisuudennäkymä vapautumisesta. Myös menettelyn on oltava riittävän selkeä, jottei armahdusmenettely jää teoreettiseksi, vaan vangilla on tosiasiallinen mahdollisuus vapautumiseen.

Suomen lainsäädäntö on sopusoinnussa kansainvälisten ihmisoikeusveloitteiden ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön kanssa. Laissa säädetty ja yhdenmukainen määräaika sille, milloin elinkautisvangin ehdonalainen vapauttaminen aikaisintaan voidaan ottaa harkittavaksi, on selkeä.

Ehdonalaisen vapauttamisen määräajan porrastaminen esimerkiksi tehdyn rikoksen vakavuuden perusteella olisi kansainvälisessä vertailussa harvinaista, eikä sitä ei voida pitää välttämättömänä. Säännönmukaista vapauttamismenettelyä täydentää tasavallan presidentin armahdusoikeus. Suomea sitovat kansainväliset veloitteet eivät näin ollen edellytä järjestelmän muuttamista.

³⁹ Ruotsin hallitusmuodon 12 luvun 9 §:n 1 momentti.

⁴⁰ Tanskan rikoslain 41 §.

⁴¹ Tanskan rikoslain 70–72 §.

⁴² Nordisk statistik för kriminalvården i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige 2012–2016, s. 5.

Lainsäädännölliset ratkaisut Pohjoismaissa poikkeavat jonkin verran toisistaan, mutta elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomitulla on kaikissa maissa – lukuun ottamatta Norjaa, jonka lainsäädäntöön ei sisälly elinkautista vankeusrangaistusta – mahdollisuus hakea ehdonalaista vapauttamista suoritettuaan vankeudesta laissa säädetyn määräajan. Nämä määrääjat ovat varsin vertailukelpoisia. Kokonaisuutena tarkastellen Suomessa elinkautisvankeudesta vapaudutaan hieman lyhyemmän ajan jälkeen kuin muissa Pohjoismaissa, joskin suoritettava vankeusaika on pidentynyt viime vuosikymmeninä. Varmuusvankeutta ja tahdonvastaista hoitoa koskeva sääntely poikkeavat toisistaan eri Pohjoismaissa ja sääntely vaikuttaa vapaudenmenetyksen tosiasialliseen pituuteen. Tämä osoittaa elinkautisen vankeusrangaistuksen monimuotoisuuden. Edes Pohjoismaita ei voida suoraan verrata toisiinsa.

Jos muiden Pohjoismaiden lainsäädännön elementtejä halutaan harkita sisällytettäväksi Suomen lainsäädäntöön, edellyttää tämä näiden maiden oikeudellisten ratkaisujen syvällistä tarkastelua ja sen arviointia, olisivatko ratkaisut toteuttamiskelpoisia Suomessa.

4 Syyntakeisuus, mielentilan tutkiminen ja tahdosta riippumaton hoito

Vakavat mielenterveyden häiriöt ovat vangeilla yleisiä, ja suuri osa syyntakeettomiksi todetuista rikoksentehtäjistä on syyllistynyt väkivaltarikokseen. Noin yhdeksän prosenttia henkirikoksen tehneistä jätetään syyntakeettomuuden vuoksi tuomitsematta rangaistukseen.⁴³ Rikoksentehtäjän mielentilan tutkimista ja tuomitsemisen edellytyksiä koskevan järjestelmän kuvaaminen elinkautisvankien yhteydessä on tästä syystä perusteltua. Erityisesti elinkautisvankien mielenterveyttä koskevaa kotimaista tutkimustietoa ei ole.⁴⁴

Luvun lopussa tarkastellaan lisäksi psykiatrisen hoidon jatkumaita elinkautisvankin siirtyessä vapautuessaan vankiterveydenhuollon järjestämästä hoidosta julkisen terveydenhuollon asiakkaaksi.

4.1 Syyntakeisuus

Rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä on, että tekijä ymmärtää tekonsa tosiasiallisen luonteen ja oikeudenvastaisuuden eli on rikoksen tehdessään syyntakeinen. Asiasta säädetään rikoslain 3 luvun 4 §:ssä, jonka 3 momentissa määritellään syyntakeisuus ja 4 momentissa alentunut syyntakeisuus.

Lain mukaan tekijä on syyntakeeton, jos hän ei tekohetkellä kykene mielisairauden, syvän vajaamielisyyden taikka vakavan mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi ymmärtämään tekonsa tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta taikka hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään on sellaisesta syystä ratkaisevasti heikentynyt. Joskus rikokseen syyllistyneen kyky ymmärtää tekonsa luonne voi olla merkittävästi heikentynyt, mutta syyntakeettomuuden kriteerit eivät kuitenkaan täyty. Tällöin puhutaan alentuneesta syyntakeisuudesta. Alentunut syyntakeisuus voidaan ottaa rangaistusta määrättäessä huomioon, mutta se ei nykyään enää automaattisesti vaikuta käytettävissä olevaan enimmäisrangaistukseen. Pääsääntönä on silti edelleen, että alentuneesti syyntakeinen rikoksentehtijä tuomitaan lievennetyn rangaistusasteikon mukaan.

4.2 Mielentilatutkimus

Mielentilatutkimus on laaja terveydentilaa kartoittava tutkimus, jossa selvitetään tutkittavan syyntakeisuus rikoksen tekohetkellä sekä selvitetään, täytyvätkö edellytykset määrätä tutkittava tahdosta riippumattomaan hoitoon. Tutkimusmateriaalin perusteella lääkäri – yleensä oikeuspsykiatrian erikoislääkäri – kirjoittaa lausunnon, jonka loppupäätelmissä hän ottaa kantaa henkilön syyntakeisuuteen tekohetkellä sekä tahdosta riippumattoman psykiatrisen sairaalahoidon edellytysten täyttymiseen mielentilatutkimuksen päättyessä.

⁴³ Hannu Niemi, Haaste 2/2018.

⁴⁴ Ainoa kotimainen julkaisu, jossa myös elinkautisvankien terveyttä on selvitetty, on tietävästi perustulosraportti ”Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve”, Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010. Raportissa ei kuitenkaan käsitellä nimenomaan elinkautisvankien mielenterveyttä koskevia kysymyksiä.

Tutkimuksella on siten sekä oikeudenkäyntiä palveleva että henkilön hoidon tarvetta arvioiva tehtävä. Mielentilatutkimuksiin määrätään pääasiassa vakaviin väkivaltarikoksiin syyllistyneitä rikoksenteekijöitä.

Mielentilatutkimukset tehdään valtion mielisairaaloissa, Psykiatrisen vankisairaalan yksiköissä sekä sairaanhoitopiirien oikeuspsykiatrian yksiköissä. Mielentilatutkimuksen aikana tutkittava on sairaalaosastolla noin kuukauden. Tutkimuksia tehdään nykyään vuosittain vajaat 100, joista noin 30 johtaa tutkittavan arvioimiseen syyntakeettomaksi. Alentuneesti syyntakeisina pidettävien määrä on nykyään noin 10–15 tapasta vuodessa.

Mielentilatutkimusten määrä on pitkällä aikavälillä voimakkaasti laskenut, mihin vaikuttanevat ainakin edellä jaksossa 1.1 kuvatut viime vuosikymmenellä voimaan tulleet syyntakeisuuden arviointia ja rikosoikeudellista vastuuta koskevat lainsäädännön muutokset. Mielentilatutkimusten vähenemisen syitä selvitetään laajalla tutkimushankkeella, joka on tarkoitus valmistua syksyllä 2020.⁴⁵

Mielentilatutkimukseen määräämistä koskeva lainsäädännön uudistus tuli voimaan 1.10.2006. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n mukaan tuomioistuimien voi määrätä vastaajan mielentilan tutkittavaksi, jos 1) hänet on annettussa välituomiossa todettu syylliseksi rikokseen, 2) mielentilan tutkiminen on perusteltua ja 3) vastaaja suostuu mielentilatutkimukseen tai hän on vangittuna tai häntä syytetään rikoksesta, josta voi seurata ankarampi rangaistus kuin vuosi vankeutta.

Ennen uudistusta syyllisyys voitiin todeta mielentilatutkimuksen jälkeen ja riitti, että mielentilan tutkiminen oli tarpeellista. Lainmuutoksella siis kiristettiin tutkimisen prosessuaalisia edellytyksiä. Tuomioistuimien voi kuitenkin määrätä mielentilan tutkittavaksi jo esitutkinnan aikana tai ennen pääkäsittelyä, jos rikoksesta epäilty on tunnustanut syyllisyytensä tai jos mielentilatutkimuksen tarve on muutoin selvä.⁴⁶

Yhtenä syynä mielentilatutkimusten vähentymiselle on pidetty edellä jaksossa 1.1 kuvattua rikoslain 3 luvun 4 §:n muutosta: aiemmin voimassa olleet suhteelliset väljät ja epämääräiset syyntakeettomuuden perusteet antoivat mahdollisuuden tulkita syyntakeettomuutta laajemmin kuin nykyisin. Toisaalta oikeuskäytännön kiristyminen jo 1980-luvulta alkaen tarkoitti kuitenkin käytännössä rajanvedon tiukentamista niin, että syyntakeettomaksi toteamisen edellytyksenä oli yleensä psykoositasoinen mielenterveyden häiriö.⁴⁷

Mielentilalausunnoissa pyritään myös kuvaamaan tyyppitilanteet, joissa väkivalta- tai seksuaalirikoksen riski voisi olla erityisen suuri. Samoin esitetään keinoja niiden tilanteiden ehkäisemiseksi, jotka arvion perusteella nostavat tutkittavan yksilöllistä väkivaltariskiä. Tällainen keino voi olla esimerkiksi psykiatrisen hoidon tai päihteettömyyttä tukevan lääkityksen varmistaminen jatkossa.

Mielentilatutkimus ja lausunto rikoksesta epäillyn tai syytetyn mielentilasta on annettava Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselle viimeistään kahden kuukauden kuluttua mielentilatutkimuksen aloittamisesta. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos antaa saamansa lausunnon perusteella oman lausuntonsa rikoksesta epäillyn tai syytetyn mielentilasta tuomioistuimelle.

Tuomioistuimien ratkaisee mielentilalausunnon saatuaan itsenäisesti kysymyksen siitä, onko rikosasian vastaaja ollut rikoksen tehdessään syyntakeinen. Tuomioistuimien voi todeta vastaajan syyntakeettomaksi myös ilman tehtyä mielentilatutkimusta.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa toimii oikeuspsykiatristen asioiden lautakunta, joka käsittelee kaikki mielentilatutkimuksista annetut lausunnot. Lautakunta päättää psykiatriseen sairaalahoitoon tai

⁴⁵ Kysymyksessä on valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan (VN TEAS) hanke. Tutkimuksen toteuttajina ovat Terveyden ja hyvinvoinnin laitos THL, Vankiterveydenhuolto VTH ja Helsingin yliopisto. Tarkempia tietoja hankkeesta löytyy osoitteesta https://tietokayttoon.fi/hankkeet/hanke-esittely/-/asset_publisher/mielentilatutkimusten-maaran-muutosten-syyt-ja-seuraukset

⁴⁶ Hannu Niemi, Haaste 2/2018.

⁴⁷ Hannu Niemi, Haaste 2/2018.

kehitysvammaisten erityishuoltoon määräämisestä niissä tapauksissa, joissa henkilön mielentilatutkimuksen päätyttyä arvioidaan tarvitsevan tahdosta riippumatonta hoitoa.

4.3 Tahdosta riippumaton psykiatrinen hoito

Mielenterveyslaissa (1116/1990) säädetään tahdosta riippumattoman psykiatrisen hoidon edellytyksistä, joita lähtökohtaisesti sovelletaan kaikkiin mahdollisesti hoidon tarpeessa oleviin potilaisiin samalla tavalla riippumatta siitä, onko potilas jollain tavoin rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän piirissä vai ei.

Rikoksenteijän syyntakeisuus ja tahdosta riippumattoman psykiatrisen hoidon edellytykset arvioidaan toisistaan riippumatta: syyntakeettomana rikoksen tehnyt ei aina täytä mielenterveyslaissa säädettyjä tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksiä, ja toisaalta syyntakeiseksikin todettu rikoksenteijä voidaan edellytysten täytyessä määrätä tahdosta riippumattomaan hoitoon.

Mielenterveyslain 2 luvussa säädetään yleisesti tahdosta riippumattomasta hoidosta, 3 luvussa mielentilatutkimukseen määrätyn ja 4 luvussa rangaistukseen tuomitsematta jätetyn tahdosta riippumattomasta hoidosta. Oikeuspsykiatristen potilaiden hoitoon määräämistä, sen jatkamista ja lopettamista koskevat menettelytavat kuitenkin eroavat jonkin verran muita psykiatrisia potilaita koskevista menettelytavoista.

Tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksistä säädetään mielenterveyslain 8 §:ssä seuraavasti:

Henkilö voidaan määrätä tahdostaan riippumatta psykiatriseen sairaalahoitoon vain:

- 1) jos hänen todetaan olevan mielisairas;
- 2) jos hän mielisairautensa vuoksi on hoidon tarpeessa siten, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen mielisairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta; ja
- 3) jos mitkään muut mielenterveyspalvelut eivät sovellu käytettäväiksi tai ovat riittämättömiä.

Pykälän 2 momentissa on erityissäännös alaikäisten tahdosta riippumattomasta hoidosta.

Mielentilatutkimukseen määrätty saadaan sen estämättä, mitä tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksistä mielenterveyslain 2 luvussa säädetään, ottaa mielentilatutkimusta varten sairaalaan ja pitää sairaalassa tahdostaan riippumatta.

Tahdosta riippumattomassa hoidossa oleva oikeuspsykiatrinen potilas voidaan sijoittaa valvottuun avohoitoon ennen kuin päätös tahdosta riippumattoman hoidon lopettamisesta tehdään. Asiasta säädetään mielenterveyslain 18 a §:ssä, jonka mukaan potilas voidaan päästää Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen määräämin ehdoin avohoitoon enintään kuudeksi kuukaudeksi kerrallaan. Ehdot voivat koskea esimerkiksi lääkehoitoa tai terveydentilan seurantaa. Valvonta-aikana potilas voidaan ottaa takaisin sairaalahoitoon, jos hänen vointinsa sitä edellyttää.

4.4 Nykyisen järjestelmän toimivuudesta

Rikoslain ja mielenterveyslain välistä suhdetta on aika ajoin pohdittu sen selvittämiseksi, vastaako nykyinen järjestelmä riittävän hyvin tilanteisiin, joissa joudutaan arvioimaan rikoksenteijän tahdosta riippumattoman psykiatrisen hoidon mahdollisuutta. Huomiota on kiinnitetty esimerkiksi oikeudenkäynnissä syyntakeettomiksi todettuihin rikoksenteijöihin, jotka eivät kuitenkaan täytä mielenterveyslain mukaisen tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksiä. Näiden rikoksenteijöiden lukumäärä on kuitenkin pieni, koska syyntakeettomana rikoksen tehnyt täyttää lähes aina edellytykset, joiden perusteella Terveyden ja hyvinvoinnin laitos voi määrätä hänet oikeuspsykiatriseen hoitoon.

Syyntakeettomia rikoksentekeijöitä koskevia kysymyksiä on käsitelty muun muassa sosiaali- ja terveysministeriön Rikoslain ja mielenterveyslain yhteensovittaminen –työryhmämuistiossa (2005:20). Työryhmä totesi pulmia syntyvän etenkin tilanteissa, joissa syyntakeisuuskriteerit johtavat vastuuvapauteen, psykiatrisen hoidon kriteerit eivät mahdollista hoitoon määräämistä, mutta vaarallisuuden arviointiin liittyvät perusteet indikoivat riskiä tekijän ja/tai toisten hengelle ja terveydelle. Työryhmä ehdotti mielenterveyslain muuttamista siten, että rikollisen teon tehnyt syyntakeettomaksi todettu henkilö voitaisiin määrätä tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon myös tiettyjen lähellä mielisairauksia olevien persoonallisuushäiriöiden perusteella. Arviointia on jatkettu osana itsemääräämisoikeutta koskevan lainsäädännön kokonaisuudistusta, mutta syyntakeettomien rikoksentekeijöiden erityisasemaa koskevat selvitykset eivät ainakaan toistaiseksi ole johtaneet lainsäädännön muutoksiin.

Tahdosta riippumattoman hoidon edellytysten arviointi voi olla ajankohtaista sekä *vankeuden aikana* että vangin *vapauttamisvaiheessa*. Kysymys on siis rikoksentekeijöistä, jotka on tuomittu rangaistukseen joko täysin tai alentuneesti syyntakeisina.

Psykiatrisesta vankisairaalaan saatuun tietojen mukaan mielisairaiden vankien määrä on kasvanut nopeasti, ja asiaa on myös tutkittu.⁴⁸ Ilmiön taustalla vaikuttanevat ainakin syyntakeisuutta ja rangaistusten mittaamista koskevat lainsäädännön muutokset, jotka ovat johtaneet syyntakeisina tuomittujen rikoksentekeijöiden määrän kasvuun. Mielentilatutkimusten lukumäärä on samaan aikaan laskenut. Vakavien mielenterveyden häiriöiden yleistymisen vangeilla on yhdistetty myös 1990-luvulla toteutettuun psykiatrisen sairaalahoidon voimakkaaseen vähentämiseen.

4.5 Hoitojatkumot vankeusajan jälkeen

Rangaistusajan suunnitelmaa täydentävä vapauttamissuunnitelma tehdään kaikille vangeille⁴⁹, ja elinkautisvangin siviiliin siirtymisen valmistelu on pitkän laitoksessa vietetyn ajan vuoksi erityisen tärkeää. Elinkautisvangin onnistunut vapauttamisprosessi edellyttää vapautumisen jälkeisten olosuhteiden huolellista valmistelua jo hyvissä ajoin vankeusaikana. Jos elinkautisvanki on vankeusaikanaan ollut psykiatrisessa hoidossa, tavoitteena on hoidon mahdollisimman saumaton jatkuminen julkisessa terveydenhoidossa vangin vapauduttua. Vankeuslaki edellyttää vapauttamissuunnitelman tekemistä yhteistyössä muun muassa terveydenhoidon viranomaisten kanssa.

Onnistunut psykiatrisen hoidon jatkumo vankiterveydenhuollosta julkiseen terveydenhoitoon vaatii yksilöllistä suunnittelua. Kun psykiatrista hoitoa vankeusaikanaan saanut potilas on vapautumassa, hänelle pyritään järjestämään aika paikalliselle psykiatrisen poliklinikalle, tai vakavammassa tapauksissa sairaalapaikka. Tahdosta riippumattomassa sairaalahoidossa olleen vangin hoidon jatkuminen julkisessa terveydenhoidossa vapautumisen jälkeen järjestyy yleensä ongelmitta. Tällaisia vapautuvia vankeja on kuitenkin suhteellisen vähän.

Hoitojatkumoiden käytännön toteutumisessa on nykyään voimakasta alueellista vaihtelua. Osa psykiatrisessa hoidossa olleista elinkautisvangeista ei enää vapauduttuaan käytä mielenterveyspalveluja, joista he voisivat hyötyä. Tilanteelle on useita syitä. Mielenterveyden häiriöstä kärsivä potilas ei aina tunnista hoidon tarvettaan, tai muusta syystä torjuu tarjolla olevan hoidon. Joskus on kysymys terveydenhuollon henkilökunnan kielteisestä asenteesta vaarallisena pitämänsä entisen vangin hoitoon. Tiedossa on tapauksia, joissa vapautuneen elinkautisvangin on tästä syystä ollut vaikea saada tarvitsemaansa psykiatrista hoitoa. On jopa esiintynyt tapauksia, joissa Psykiatrisen vankisairaalan lääkärin kirjoittamaa lähetettä ei ole julkisessa terveydenhoidossa hyväksytty.

Sujuvien hoitojatkumoiden järjestäminen vaatii vakiintunutta yhteistyötä eri toimijoiden välillä, ja paikoin tällaiset verkostot toimivatkin hyvin. Myös terveydenhuollon paikalliset rakenteet vaikuttavat psykiatrista

⁴⁸ Jüriloo, Lauerma ja Pesonen: Knocking on prison's door: a 10-fold rise in the number of psychotic prisoners in Finland during the years 2005-2016.

⁴⁹ Vankeuslain 4 luvun 6 §.

hoitoa tarvitsevien vapautuneiden elinkautisvankien hoidon toteuttamiseen: esimerkiksi Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin verraten hyvä tilanne perustuu osittain HUS:n oikeuspsykiatrisen klinikan järjestämään avohoitoon.⁵⁰

Koko maan tasolla tilanne on kuitenkin sellainen, että palveluihin ohjaamista tulisi järjestelmällisesti kehittää. Vapautuneella vangilla on luonnollisesti oikeus samanlaisiin terveyspalveluihin kuin muillakin. Nykytilannetta voidaan pitää ongelmallisena sekä vankien keskinäisen että yleensä kansalaisten keskinäisen yhdenvertaisuuden kannalta, koska vapautumisvaiheen hoitojatkomot järjestyvät vaihtelevasti eri alueilla, ja erityisesti vapautuneisiin väkivaltarikollisiin kohdistuu sosiaali- ja terveydenhuollossa syrjintää.

Hoitojatkomoiden näkökulmasta on syytä muistaa, että käytännössä merkittävimmät ongelmat ovat vankeusajan jälkeisissä päihdehoidon jatkumoissa. Vapautuneiden vankien päihdekuntoutuksen tarve on huomattavasti suurempi kuin psykiatrisen hoidon. Onnistunut siirtyminen palveluihin vankeuden jälkeen auttaisi yhteiskuntaan sopeutumisessa ja siten osaltaan myös uusintarikollisuuden vähentämisessä.

Tiivistelmä ja päätelmät

Elinkautisvangeista yhteiskunnan turvallisuuden kannalta ongelmallisimman ryhmän muodostavat vangit, joiden riskiä vakavien väkivaltarikosten uusimiseen voidaan pitää korkeana, mutta edellytykset vankeuden jatkamiselle tai tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon määräämiselle eivät vapauttamista harkittaessa kuitenkaan täyty. Mielenterveyslaissa säädettyjä tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksiä sovelletaan samalla tavalla vankeihin kuin muihinkin, eikä vakaviinkaan väkivaltarikoksiin syyllistynyt vanki yleensä ole tahdonvastaisen hoidon edellyttämällä tavalla sairas. Jos tällaisen vangin vapautumista halutaan muun yhteiskunnan turvallisuuden vuoksi siirtää, vaihtoehdoksi jää nykyisten tahdonvastaisen hoidon kriteerien voimassa ollessa ratkaisun etsiminen rikosoikeudellisen seuraamusjärjestelmän puolelta.

Vankeusajan jälkeisessä sosiaali- ja terveydenhuollon käytännön toteutumisessa on nykyään voimakasta alueellista vaihtelua, mutta hoitojatkomoiden toimivuudesta koko maan tasolla ei ole tarkempaa kokonaiskuva. Täsmällisempi kuva tilanteesta auttaisi korjaavien toimien kohdentamisessa. Tehokas puuttuminen ongelmiin edellyttää kuitenkin ennen kaikkea voimassa olevan lainsäädännön ja viranomaisten välillä sovittujen menettelytapojen noudattamista.

Sosiaali- ja terveyspalveluihin ohjautumisessa vankeuden jälkeen on edellä selostetun valossa ennen kaikkea käytännön toimijoiden välistä parantamisen tarvetta. Palveluiden järjestäjillä on oltava valmius ottaa vastaan vapautuneet elinkautisvangit samalla tavoin kuin muutkin palveluihin oikeutetut. Kysymys on toiminnallisen työn kehittämisestä vapautuvan vangin hoitojatkomoiden turvaamiseksi.

5 Ehdotettavat jatkotoimenpiteet

Toimenpide-ehdotus 1: Elinkautisvankien vapauttamismenettelyä koskevaa lainsäädäntöä arvioitaessa voidaan todeta, että vapauttamisharkinnan yhteydessä tehtävän väkivaltariskiarvion asema on jonkin verran epäselvä. Elinkautisvankien väkivaltariskiarviota on perusteltua selvittää ensinnäkin siltä kannalta, miten luotettavia arviointimenetelmät nykyään ovat. Tämän jälkeen tulisi pohtia, millainen merkitys väkivaltariskiarviolle tulisi vapauttamisharkinnassa antaa, ja miten arvion asemaa olisi syytä vapauttamisharkintaa koskevassa lainsäädännössä selventää. Väkivaltariskiarvioiden luotettavuudesta ja niiden hyödynnettävyydestä valmistellaan parhaillaan valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan (VN TEAS) hanketta.

⁵⁰ Toinen oikeuspsykiatrisen poliklinikka toimii Tampereella.

Toimenpide-ehdotus 2: Jatkotyössä on otettava huomioon elinkautisvankien vapauttamiseen liittyvien viranomaisten yhteistyön sujuvuus ja mahdolliset kehittämistarpeet. Myös tiedonvaihtoa Vankiterveydenhuollon yksikön, Rikosseuraamuslaitoksen arviointikeskusten ja vankilanjohtajien välillä tulee kehittää siten, että se käytännössä toimii nykyistä paremmin.

Toimenpide-ehdotus 3: Vapautumisen jälkeiset sosiaali- ja terveydenhuollon hoitojatkumot toteutuvat nykyään vaihtelevasti. Erityisesti päihde- ja mielenterveyspalvelujen jatkuminen vankeusajan jälkeen tulisi varmistaa. Tilanteen parantaminen edellyttää ennen kaikkea oikeusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön sekä peruspalveluista vastaavien toimijoiden välistä yhteistyötä.

6 Muu jatkoselvityksen tarve

Elinkautisvangit muodostavat verrattain pienen ryhmän vangeista. He eivät välttämättä ole väkivaltarikollisista kaikkein vaarallisimpia, ja heidän uusimisriskinsä on suhteellisen matala.

Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelman kirjauksen mukaan ”vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapautumisen edellytyksiä arvioidaan perusteellisesti”. Jatkotoimenpiteenä olisikin selvitettävä, mikä on se väkivaltarikollisten ryhmä, johon on tarkoituksenmukaisinta kohdistaa toimenpiteitä. Yhteiskunnan turvallisuuden kannalta ongelmallisen, tosin pienen ryhmän muodostavat ne vangit, joiden riski vakavien väkivalta- tai seksuaalirikosten uusimiseen on arvioitu korkeaksi, mutta joiden edellytykset esimerkiksi tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon määrittämiselle eivät vapauttamisvaiheessa täyty. Tähän liittyen tulisi selvittää, millaisia lainsäädännöllisiä ratkaisuja oikeusjärjestelmiltään Suomeen verrattavissa maissa on vaarallisten väkivaltarikollisten kohtelulle rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä ja psykiatrisessa sairaanhoidossa.